

O'ZBEKISTONDA OILAVIY KRIMINOLOGIYA VA UNING AHAMIYATI

Primkulova Feruza Amirkulovna

Yuristlar malakasini oshirish markazi mas'ul xodimi

Annotatsiya. Maqolada oilaviy kriminologiyaning asosiy jihatlarini oilaviy munosabatlar doirasida sodir etilgan jinoyatlarni o'rganish va oldini olishga qaratilgan jinoyat huquqining ixtisoslashgan sohasi sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq odatiy jinoyatlar, ularning kriminologik xususiyatlari va ushbu sohadagi tergov va sud amaliyotlarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: oilaviy kriminologiya, oiladagi zo'ravonlik, irsiy jinoyatchilik, kriminodeformatsiya, kriminogen omillar, huquqni qo'llash amaliyoti.

Abstract: The article discusses the main aspects of family criminology as a specialized branch of criminal law focused on studying and preventing crimes committed within the framework of family relationships. The research is dedicated to analyzing common crimes related to domestic violence, their criminological characteristics, as well as the investigation and judicial practices in this field.

Keywords: family criminology, domestic violence, hereditary criminality, criminodeformation, criminogenic factors, law enforcement practices.

Oila – jamiyat – davlat. Har bir mamlakatda shaxsning rivojlanishi, jamiyatga qo'shilishi hamda o'z o'rnini topishi mazkur tamoyil asosida amalga oshadi. Farzand tug'ilib, voyaga yetib jamiyatning bir bo'lagiga aylanganiga qadar oila davrasida bo'ladi. Boshlang'ich ta'lim-tarbiya, komil inson g'oyasi, kasb-hunar egallashga intilishi uchun barcha individual ta'limotlar oilada shakllantiriladi.

Tan olish kerakki, mamlakatimizda so'nggi vaqtlarda jinoyatlarning oldini olish bo'yicha ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq, shunga qaramay maishiy zo'ravonlik, oilaviy munosabatlardan kelib chiqadigan jinoyatlar, voyaga yetmaganlarga nisbatan zo'ravonliklar birmuncha ko'paydi.

Oilada yuz berayotgan barcha salbiy holatlar, ularning sodir bo'lish motivi, ushbu holatlarni vujudga keltiradigan tub sabablarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa bugungi kunda oilaviy kriminologiyaning naqadar muhimligini ko'rsatadi.

Oilaviy va maishiy munosabatlar ko'p qirrali bo'lib, o'ziga xos xususiyatlarga ega va normal jismoniy va axloqiy rivojlanishni, shaxsning hayoti va sog'lig'ini himoya qilishni ta'minlaydigan oilaviy va maishiy munosabatlarni o'z ichiga oladi. Maishiy jinoyatlarga qotillik, qasddan sog'liqqa og'ir, o'rtacha va yengil jarohat yetkazish, zo'rlash, bezorilik, shunin-

gdek rashk, janjal va boshqa sabablarga ko'ra sodir etilgan huquqbuzarliklar kiradi. Bundan tashqari, shaxsga nisbatan zo'ravonlik jinoyatlari, xususan, turar-joy binolari, kvartiralar, yotoqxonalarining kirish joylarida sodir etiladi.

Oilaviy kriminologiya (kriminofamilistika) — bu oilaviy munosabatlar asosida sodir etilgan jinoyatlarning o'ziga xos xususiyatlarini, birinchi navbatda, oiladagi zo'ravonlik deb ataladigan huquqbuzarliklarni, shuningdek, turli xil jinoiy faoliyat turlariga hissa qo'shadigan oilaviy omillarni o'rganadigan jinoiy tizimlar maktabi bilan bog'liq kriminologiya sohasi. Uning doirasida oilaga ta'sir o'tkazish orqali jinoyatchilikni jilovlash imkoniyatlari izlanmoqda.

Oilada kriminologiyasining asosiy tadqiqot yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Oiladagi zo'ravonlik — oilaviy kriminologiyaning asosiy mavzularidan biri. Bunda oiladagi jismoniy, psixologik va iqtisodiy zo'ravonlik, shuningdek, qurbonlar va umuman jamiyat uchun uning sabablari va oqibatlari o'rganiladi.

Irsiy jinoyatchilik, bunda jinoiy xatti-harakatlar oilada avloddan-avlodga o'tadigan holatlar bilan tekshiriladi. Bu oilaviy an'analar, tarbiya va ijtimoiy-iqtisodiy omillarning ta'siri bilan bog'liq.

Jinoyatchi shaxsini shakllantirishga oilaning ta'siri deganda, oilaviy muhit (masalan, nizolar, bolalarning e'tiborsizligi, ota-ona nazoratining yetishmasligi) bolalar va o'smirlarda antisotsial

xatti-harakatlarning rivojlanishiga qanday hissa qo'shishi mumkinligini o'rganishga alohida e'tibor beriladi.

Jinoiy tarixga ega oilalardagi bolalarning muammolari. Ota-onalardan biri yoki ikkalasi ham jinoyat sodir etgan oilalarda o'sgan bolalarni jinoiy faoliyatga jalb qilish xavfi yuqori bo'ladi. Oilaviy kriminologiya ushbu hodisaning oldini olish va bunday oilalar bilan ishlashni o'rgatadi.

Oilaviy jinoyatchilikning oldini olishda oilaviy muhitda jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan dasturlar va chora-tadbirlar, shu jumladan ijtimoiy xizmatlarning aralashuvi, ta'lim dasturlari va huquqiy tashabbuslar ko'rib chiqiladi.

Oiladagi jinoiy subkulturalar, bunda oila jinoiy subkulturaning bir qismiga aylanishi mumkin bo'lgan holatlar (masalan, uyushgan jinoiy guruhlarda ishtirok etish) o'rganiladi.

Oila kriminologiyasi jinoyatchilikka qarshi kurashish va sog'lom oilaviy munosabatlarni saqlashga qaratilgan ijtimoiy-huquqiy chora-tadbirlarni ishlab chiqish va takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Oilaviy kriminologiyaga oid birinchi ilmiy qarashlar 1976-yilda professor D.A. Shestakov tomonidan nashr etilgan maqolada aks ettirilgan bo'lib, unda oilaviy munosabatlar institutini kriminologik tavsifi keltirilgan. Bundan oldin oiladagi jinoyatlar maishiy jinoyatlar doirasidan ajratilmagan edi.

Professor Shestakov "oilaviy kriminologiya" tushunchasini kriminologiyaga alohida yo'nalish sifatida kiritadi. Uning talqiniga ko'ra, oilaviy kriminologiya oila sharoitida yuzaga keladigan jinoiy va jamiyatning axloqiy, huquqiy yoki madaniy me'yorlarini buzadigan xatti-harakatlarni o'rganish bilan shug'ullanadi. U oilani qonunga bo'ysunadigan va noqonuniy xatti-harakatlar shakllanadigan o'ziga xos ijtimoiy guruh sifatida belgilaydi. Oilani nafaqat jinoiy jarayonlarning qurboni yoki ishtirokchisi, balki jinoyatchi shaxsini shakllantirishning asosiy omillaridan biri deb biladi. Ajralish, zo'ravonlik va noto'g'ri tarbiya kabi oilaviy nizolar jinoiy xatti-harakatlarning katalizatoriga aylanishi mumkinligini o'rganadi. Oiladagi nizolarni va ularning jinoiy harakatlarning yuzaga kelishiga ta'sirini batafsil tahlil qiladi. Oilaviy zo'ravonlik, bolalarga nisbatan zo'ravonlik va mulk masalalari bilan bog'liq nizolar kabi huquqbuzarliklarga

olib kelishi mumkin bo'lgan oilaviy nizolarning bir nechta turlarini sanab o'tadi.

D.A. Shestakov tadqiqotlarida oilaning bola va o'spirin shaxsini shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. U oilaviy muhit, ota-ona tarbiyasi va antisotsial me'yorlarning uzatilishi jinoyatga moyil shaxsning shakllanishiga qanday olib kelishi mumkinligini batafsil o'rganadi va zaif toifalarga nisbatan zo'ravonlikning sabablari va oqibatlarini tahlil qiladi hamda ularni himoya qilish choralarini ishlab chiqish yo'llarini taklif qiladi.

Bugungi kunda oilaviy kriminologiya umumiy kriminologiyaning bir bo'lagi, ya'ni ilmiy fan sifatida ommalashib bormoqda. Oilaviy kriminologiyaning predmeti quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Oilaviy nizolar natijasida yuzaga kelgan jinoyat.

2. Umuman jinoyatga ta'sir etuvchi oilaviy sohaning umumiy kriminogen omillari, ularning g'ayriijtimoiy ta'sir qilish mexanizmi.

3. Oilaviy kriminogen omillar va ularning xususiyatlari. Ushbu omillarning jinoiy xulq-atvorning ayrim turlarini aniqlash jarayonida namoyon bo'lishi.

4. Oilaga ta'sir ko'rsatish orqali jamiyatning jinoyatga qarshi kurashishi (oilaviy munosabatlarni kriminologik tuzatish).

Shuningdek, London Roehampton universitetining kriminologiya bo'yicha professori Amanda Xoltning "Oilaviy kriminologiyaga kirish" kitobida Shestakovning g'oyalari olg'a surilgan bo'lib, unga ko'ra yagona tuzilishda nafaqat oila ichidagi jinoyatlar, balki oilaning shaxsni shakllantirishga kriminologik jihatdan muhim ta'siri ham yoritilgan. Xoltning o'z veb-saytida bu usul haqli ravishda jinoyatchilik, jinoiy adolat va oilaviy hayot chorahalarini tushunishga konseptual yondashuv sifatida qaraladi.

Ushbu yo'nalish oilaviy kriminogen xususiyatlarni elementlarga ajratgan holda o'rganishni talab qilingani bois, professor L.V.Serdyuk "Oiladagi zo'ravonlik. Kriminologik va jinoyat huquqi tahlili" monografiyasida oilaviy-maishiy zo'ravonlik: tushunchasi va umumiy tavsifi, oilaviy-maishiy zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning kriminologik xususiyatlari, jinoyat sodir etgan shaxslarning xususiyatlari: oiladagi zo'ravonlik va ularning tasnifi, oilaviy zo'ravonlik qurbonlarining xulq-atvor xususiyatlariga qarab ularning ijtimoiy-psixologik holatlari batafsil yoritilgan.

Oila va jinoyatchilik o'rtasidagi munosabatlar turli sohalar, jumladan, kriminologiya, sotsiologiya va psixologiyada keng o'rganilgan murakkab va ko'p qirrali hodisadir. Noqulay yoki disfunktsional oilalardagi barcha odamlar jinoiy faoliyatga aralashmasligini tan olish muhim bo'lsa-da, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila dinamikasi va ota-onalar shaxsning jinoiy xatti-harakatlarga moyilligini shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati bilvosita resurslardan foydalanish, ta'lim olish imkoniyatlari va yashash muhitiga ta'sir qilish orqali jinoyatchilikka ta'sir qilishi mumkin. Kam ta'minlangan oilalar o'z farzandlarini qo'llab-quvvatlovchi va g'amxo'r muhitni ta'minlashda katta qiyinchiliklarga duch kelishlari, bu esa jinoiy faoliyatga jalb qilish xavfini oshirishi mumkin.

Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jinoiy xatti-harakatlar genetik, ekologik va orttirilgan omillarning kombinatsiyasi tufayli avloddan-avlodga o'tishi mumkin. Kelib chiqishi jinoiy bo'lgan oilalarda o'sayotgan bolalar yoshligidanoq qadriyatlar va munosabatlarga duchor bo'lishlari mumkin. Oila va jinoyatchilik o'rtasidagi munosabatlar sababiy bog'lanish va tengdoshlarning ta'siri, jamoat xususiyatlari va individual xususiyatlar kabi ko'plab boshqa omillar ham jinoiy xatti-harakatlarga hissa qo'shishini tan olish juda muhimdir. Biroq, oila bilan bog'liq xavfli omillarni bartaraf etish va oilaning ijobiy dinamikasini rag'batlantirish odamlarning jinoiy faoliyatga jalb qilish ehtimolini sezilarli darajada kamaytirishga yordam beradi.

Shu o'rinda mavzuga oid statistik ma'lumotlarga e'tibor qaratamiz.

O'zbekistonda 2023-yilda Jinoyat kodeksining 1261-moddasi (Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik) bilan 203 nafar shaxs sudlangan. Ularning 59 nafariga ozodlikdan mahrum qilish jazosi, 144 nafariga esa ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo tayinlangan. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 592-moddasi (Oilaviy (maishiy) zo'ravonlik) bilan esa jami 8928 nafar shaxs ma'muriy javobgarlikka tortilib, ularning 5229 nafariga jarima jazosi, 3699 nafariga esa ma'muriy qamoq jazosi qo'llangan.

Yuqoridagi ko'rsatkichlar oilaviy kriminologiya bilan ilmiy jihatdan chuqur va keng ko'lamda shug'ullanish lozimligi ko'rsatmoqda.

Oilaviy-maishiy zo'ravonlik va oilaviy kriminologiyani mohiyatan bir-biriga bog'lagan holda quyidagi yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan:

oiladagi jinoyatlarning holati, tuzilishi va dinamikasini o'rganish;

oiladagi jinoyatlar genezisining zamonaviy xususiyatlarini aniqlash;

O'zbekiston Respublikasida oilalarda jinoyatlar sodir etilishining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, oilaviy munosabatlarda zo'ravonlik jinoyatlari subyektlarining shaxsiy sifatlarini aniqlash;

huquqni muhofaza qilish organlarining amaliyotini o'rganish va oiladagi jinoyatlarning oldini olish holatini baholash;

O'zbekiston Respublikasida ichki ishlar organlari tomonidan oiladagi jinoyatlarning oldini olish tizimini takomillashtirish bo'yicha aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish kabi tizimli ishlarni amalga oshirish zarurati tug'ilmoqda.

Huquqni qo'llash amaliyoti shuni ko'rsatadiki, aynan oiladagi va uydagi odamlar o'rtasida qo'shnichilik, qarindoshlik munosabatlari mavjud bo'lgan munosabatlar sohasi turli xil nizolarga eng moyil hisoblanadi. Bu maishiy toifadagi kichik huquqbuzarlikdan tortib hayot va sog'liqqa qarshi jinoyatlargacha bo'lishi mumkin. Oiladagi noqonuniy xatti-harakatlarning aksariyati ochiq sharoitda sodir etiladi, ulardan oldin boshqalarga yaxshi ma'lum bo'lgan va harakatlarda namoyon bo'ladigan uzoq muddatli nizolar kelib chiqadi. Bu esa huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining aralashuvi uchun huquqiy asos yaratadi.

Oilaning kriminodeformatsiyasi (yoki kriminogen deformatsiya) ostida (lotincha "deformatio" – buzilish) oila a'zolarining jinoiy xatti-harakatlarini keltirib chiqaradigan oiladagi yaxlitlikni buzish sifatida tushuniladi. Har qanday jamiyat hayotidagi ijtimoiy g'alayonlar davrida tarkibiy deformatsiyalar (to'liq oilaning yo'qligi) va funksional deformatsiyalar (oilaviy funksiyalarning buzilishi mavjudligi) alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda oilaviy muhit va uning shakllanishida, atrofdagi kriminogen vaziyat hamda keng miqyosda globallashtirish inobatga olgan holda, oilaviy kriminologiyaning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Jamiyatda oilalarning kriminogen holatga naqadar aloqadorligi darajasini tahlil qilish uchun ko'plab samarali tadqiqotlar o'tkazish davr talabidir.

Foydalanilgan manbalar

1. Никитина А.А. Криминологическая характеристика предупреждения бытового насилия в отношении несовершеннолетних: Дис. ... канд. юрид. наук. — Ростов-на-Дону, 2005. — С.16. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://dlib.rsl.ru/01002801897> (дата обращения: 20.01.2021).
2. Shestakov D. A. Oilaviy munosabatlar kriminologiyasiga kirish. — L., 1980
3. Shestakov D. A. Kriminogen vaziyatning jihatlaridan biri to'g'risida // LSU Byulleteni, 1976, N 11. —116–121-b.
4. Шестаков Д.А. Семейная криминология: Семья-Конфликт-Преступление // СПб. гос. университет, 1996. — 263 с.
5. URL: <https://pure.roehampton.ac.uk/portal/en/persons/amanda-holt> (дата обращения: 25.09.2023).
6. <https://cod.pressbooks.pub/criminology/chapter/families-and-crime/>
7. <https://t.me/AzizAbidov/4556>
8. Amanda Holt. Family criminology. An Introduction. Department of Social Sciences University of Roehampton. —London, UK 2021.

